

KRONIKÁŘOVY EMOCE¹

ALENA M. ČERNÁ

Chronicler's Emotions:

The article is concerned with emotional manifestations in S_1 text, *Staré letopisy české* (Old Czech Annals), where it is possible to study transformation of annals writing into more epic-like form resembling chronicle. In S_1 text the chronicler's subjective view is manifested by depicted events, as well as their evaluation, which in language presents itself by use of e.g. expressive language, figures of speech or unusual composition procedures.

Key words: Old Czech Annals, Old Czech language, Historical stylistics, Emotions in language

Úvod

Materiálovou bázi pro výzkum představuje jeden z textů *Starých letopisů českých* (dále též *SLČ*), souboru více než třiceti drobných i obsáhlejších kronik, které vznikly v období husitství a později byly opisovány a doplňovány nejen o další informace z dané doby, ale též o údaje o pozdějších událostech. Jedná se o dosud nepublikovaný² text S_1 (zvaný také S_a), který je zapsán na fol. 36r–117r v rukopise Knihovny Národního muzea, signatura V E 43. Rukopis pochází z doby okolo roku 1510³ a text S_1 zahrnuje události od křtu knížete Bořivoje a Ludmily (datuje jej rokem 904) do roku 1504; v tom roce a v předešlých třech letech trýžnila české země nová nemoc – franská (syfilis).

Na úvod chceme vyložit dva termíny, s nimiž budeme dále pracovat – jedná se o výrazy kronikář a emoce.

- 1 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.
- 2 Text neotiskl ani F. Palacký ve svém souborném vydání František PALACKÝ (ed.), *Starší letopisové čestí od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkravy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých* vydané, Praha 1829.
- 3 Opíráme se o dosud netištěný kodikologický popis Michala Dragouna; dále též František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze I*, Praha 1926, s. 278.

Kronikářem pro účel tohoto pojednání rozumíme tvůrce textu S_1 *Starých letopisů*. Jedná se o abstraktní osobu, neboť výsledný text vytvořila řada anonymních tvůrců. Jedním z nich byl autor původního jádra SLČ, dalšími pak jeho opisovači, kteří mohli být „pouhými“ kopisty, ale také mohli k textu přidávat další informace či text jinak obměňovat. Poslední v řadě stojí konkrétní písař, který text S_1 opsal.

Pod výrazem **emoce** rozumíme cit a jeho projevy, které vyjadřují kladné či negativní hodnocení informace či jevu. Psychologická literatura nabízí při definici emocí velmi různorodé charakteristiky; encyklopedisté shrnují, že emoce jsou „*hnutí mysli, projevující se jako situačně podmíněné prožívání skutečnosti v dimenzi příjemné – nepříjemné (libé – nelibé)*“⁴ či *subjektivní zážitky charakterizované libostí nebo nelibostí*.⁵ Mezi způsoby projevu emocí zahrnují psychologové především motorické projevy (mj. gestikulaci a mimiku) a fyziologické projevy (např. změny svalového napětí, srdečního tepu)⁶, tedy výrazy neverbální. Lingvisté (stylistikové) však hodnotí emotivní vyjádření především na základě užití prostředků verbálních jako realizace hodnoticích a emotivních (či expresivních) funkce jazyka. Emoce mluvícího má za výsledek projevení hodnocení určitého jevu a často také výraznou expresivitu výpovědi.⁷ Problém lze pojmout i tak, že neverbální výrazy emocí (gesta, mimika, fyziologický stav) mohou být primární a verbální hodnoticích a emocionálních výrazy jsou z hlediska posloupnosti sekundární (výkřiky, nadávky a další expresivně zbarvené jazykové prvky). Nejčastěji se obě fáze emotivního projevu mísí.

Jazykové funkce a styl

Jazyková **funkce** je plněna užitím **funkčního stylu**; hodnoticích a emotivních či expresivních funkcí jazyka odpovídá emocionální⁸ či expresivní styl, jež můžeme

4 Tak *Malá československá encyklopedie 2*, Praha 1985, s. 312, heslo *emoce*.

5 *Encyklopedie Diderot v osmi svazcích 2*, Praha 1999, s. 366, heslo *emoce*.

6 Srov. mj. práci Milana NAKONEČNÉHO, *Emoce*, Praha – Kroměříž 2012.

7 Srov. Marie ČECHOVÁ a kol. *Čeština – řeč a jazyk. 2.*, přeprac. vyd., Praha 2000, s. 258.

8 Tak Marie ČECHOVÁ – Marie KRČMOVÁ – Eva MINÁŘOVÁ, *Současná stylistika*, Praha 2008, s. 100.

v souladu s odbornou literaturou považovat za styl sekundární, který se přimyká k primárnímu funkčnímu stylu.⁹ Mohlo by se zdát, že sledovat expresivitu na žánru kronik, které mají v první řadě podat čtenáři informace o proběhlých událostech, není vhodné. Ve *Starých letopisech českých* sice převažoval jako primární styl sdělovací, který korespondoval s hlavní funkcí informativní, sdělnou, avšak jen v samých počátcích, kdy ještě měly formu spíše analistickou. Postupně se *Letopisy* začaly měnit co do rozsahu, ale také právě co do své funkce a následně co do užitého stylu. Proměna délky textu je patrná na první pohled – nejstarší z letopisů jsou vesměs krátké texty o 10, 20 stránkách, které na jednom či dvou řádcích uvedených konkrétním rokem informují čtenáře o tom, co důležitého se tehdy stalo. Tyto texty pocházejí zhruba z poloviny 15. století. Avšak již na konci tohoto století a především na začátku století šestnáctého se text původního jádra *SLČ* rozrůstá – jsou dodávány popisy nových událostí a ty staré se rozšiřují, doplňují a komentují. Na příklad letopis E z konce 15. století má již kolem 150 stran, letopisy z počátku 16. století pak vykazují více než 200 stran (třeba vřatislavský text R má na 300 stránkách). Náš text S₁ je zapsán na 160 stranách. Mění se jejich obsah z „pouhého“ konstatování, co se kdy stalo, zapojují se kratší či rozsáhlejší vyprávění a příběhy, které mají dokreslit určitou událost, mění se funkce těchto textů. Texty pozvolna přecházejí od žánru plnicího především informativní funkci k žánru beletristickému.¹⁰ Informativní funkce kroniky nemizí, ale často bývá doplněna např. o funkci hodnoticí, přesvědčovací a expresivní. V souvislosti s těmito změnami se proměňuje jazyk, **styl**. Původně stručná a strohá konstatování se postupně vyvíjejí po stránce syntaktické i lexikální. Z jednoduchých vět a prostě slučovacích či juxtaponovaných souvětí se stávají větné celky se složitější strukturou. Lexikum se stává barvitější a také emotivnější, expresivnější. Emoce a jejich jazykový, expresivně zabarvený projev jsou for-

9 Definice jazykových stylů je v české lingvistice velmi rozmanitá, proto se přikláníme k užívání termínů primární jazykový styl a sekundární (přimykající se) jazykový styl, srov. M. ČECHOVÁ – M. KRČMOVÁ – E. MINÁŘOVÁ, *Současná stylistika*, s. 100.

10 K proměnám historiografických žánrů srov. Jaroslav KOLÁR v souboru statí *Návraty bez konce*, Brno 1999, zvláště kapitoly *K transformaci středověkého žánrového systému v literatuře busitské doby*, s. 33–42 a *Mezi kronikářstvím a zábavnou prózou*, s. 256–270; o beletrizaci Starých letopisů českých Alena M. ČERNÁ, *Letopis na cestě ke kronice (počátky beletrizace analistického textu)*, *SMB* 4, 2012, s. 259–270.

movány na základě hodnocení (informace, situace), které kronikář vědomě či nevědomě provádí.

Plnění hodnoticích a expresivních funkce vyžaduje užití odpovídajících stylových prostředků, z nichž nejnápadnější jsou expresivní jazykové prostředky. Pomocí nich produktor vyjadřuje své emoce, které lze omezit do základní polarity libost – nelibost, jež je nadřazena konkrétním citům (zájem, radost, překvapení, úzkost, zahanbení, strach, hněv, hnus a odpor¹¹). Expresivita v jazyce je téma přítavné, avšak stále málo a nekomplexně zpracované.¹² Jazykový systém je jí nadán ve všech svých rovinách; mnohé expresivní prostředky jsou v užívání omezeny (např. zvukové prostředky na mluvený projev¹³). V psaném textu se při identifikaci expresivity můžeme opřít zejména o lexikální výrazy, spojení slov a vyšší textové části, jejichž expresivita je buď samostatná, nezávislá na kontextu, nebo se projevuje v rámci blízkého kontextu (např. v rámci věty), případně v širokém kontextu díla, resp. žánru. Opakujeme, že emoce a jejich jazykové ztvárnění, tedy mj. expresivita, jsou jevy, které vzhledem k žánru kroniky nejsou očekávané a působí tedy v rámci tohoto žánru příznakově, expresivně. V dalším textu se nepřidřížíme užívaného dělení expresivních jazykových prostředků na inherentní, adherentní a kontextové,¹⁴ a to z toho důvodu, že kronikářovy emoce jsou ztvárněny i jinými prostředky, než jen expresivními, mj. též kvalifikačními adjektivy, jež vystihují kronikářovo hodnocení situace, avšak expresivitu jim nelze připisovat. Dalším důvodem je i často neostrá hranice mezi jednotlivými typy expresivních prostředků (zvláště adherentních a kontextových), tj. mezi expresivitou v rovině lexikální a v rovině stylové.

11 Těchto devět základních emocí definoval Silvan Solomon Tomkins v 60. letech 20. století (Silvan S. TOMKINS, *Affect Imagery Consciousness: The Complete Edition*. New York 2008), avšak existují mnohé jiné definice základních emocí, např. hněv, znechucení, strach, štěstí, smutek, překvapení od Paula Ekmana a Wallace V. Friesena ze 70. let 20. století (Paul EKMAN – Wallace V. FRIESEN – Phoebe ELLSWORTH, *Emotion in the Human Face: Guidelines for Research and an Integration of Findings*. New York 1972).

12 Zpracování tématu je roztroušeno v mnohých dílčích článkách, avšak komplexnější zpracování dosud poskytl především Jaroslav ZIMA, *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha 1961.

13 M. ČECHOVÁ a kol., *Čeština – řeč a jazyk*, s. 81.

14 Srov. především J. ZIMA, *Expresivita slova*.

Předešleme, že místa textu, kde v letopise nacházíme vyjádření kronikářova názoru, potažmo jazykovou expresivitu, mohou být diskutabilní: při analýze si nutně musíme klást otázku „jak to kronikář myslel“, na niž se z pochopitelných důvodů odpovídá velmi těžce a nikoliv nepochybně. Psychologové rozlišují emoce vázané na objekt (tj. citový vztah) a citové emoce neurčité (tj. citový stav)¹⁵; v letopisech je možné sledovat jen první skupinu, neboť vždy jde o emoci kronikáře vázanou na nějakou osobu či událost. Uvedeme i jazykově prostředky, které nejsou charakterizovány jako prostředky expresivní, nýbrž „pouze“ hodnotící (zejména kvalitativní kvalifikační adjektiva).

Jazykové ztvárnění emocí v letopise S₁

Jednoznačným příkladem expresivity jsou v textu S₁ **deminutiva**, byt' málo frekventovaná. Kronikář např. uvádí zprávu, že roku 1428 se husité vypravili plenit Žitavsko¹⁶, avšak Němci „*udeřili na ně a mnoho Čechův i práčátek zbili*“ (69v). Do kontrastu se dostávají pojmenování *Čech* pro dospělého a *práčátko* pro nedospělého, dětského bojovníka. Ve staré češtině bylo běžnější užití lexému *práce*, který mohl označovat i dospělého jedince. *Práčátko* je deminutivum, které kromě významu „menší, mladší práce“¹⁷ disponuje i expresivní konotací; z textu je zřejmé, že kronikář lituje ztráty mladých lidí. – Expresivitu vykazuje i adjektivum *jedinký*, které na rozdíl od bezpříznakového *jediný* vykazuje větší míru osamělosti či slabosti; v letopise je užito dvakrát, vždy v popisu, že zemřelý po sobě zanechal jednu dceru, která má být dědičkou: k roku 1284 jsou (nepřesně) datovány události, že „*umřelo kníže z Kalistě a dcerku jedinkú jménem Alžbětu zuostavil dědičkú*“¹⁸ (38v) „*a král Ondřej uherský, jenž jedinkú dceru dědičkú pozuostavil*“¹⁹ (tamtéž). Z textu cítíme kronikářův soucit, že dcera byla jedináček, který ponese

15 Srov. *Encyklopedie Diderot*, s. 366.

16 Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2000, s. 538.

17 O významu staročeských lexikálních jednotek je možné najít informace mj. na stránkách *Vokabuláře webového – webového hnízda pramenů k poznání historické češtiny*, srov. <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

18 Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III*, Praha – Litomyšl, s. 450–451.

19 *Ibidem*, s. 458–461.

tíhu dědictví, ale i povzdech, že dědic není mužského pohlaví. – Dalším příkladem jsou zdrobněliny názvů zástupců národů *Moravčák* a *Němeček*, z jejichž užití plyne posměch či výsměch mluvčího, jistě ne kladné hodnocení. Zikmund údajně reagoval před bitvou o Vyšehrad na varování Jindřicha z Plumlova:²⁰ „*Vím, že vy, Moravčáci, jste bázlivi a mně nevěrní*“ (64v). A po korunování Zikmunda českým králem v roce 1420 a po vypuknutí husitské revoluce „*již Němečkové neříkali: Kacěř, Hus, kacěř*“ (63v).

Dalším příkladem na expresivitu jsou přezdívky. V husitských dobách proslul tábořský hejtman Jan Hvězda z Vícemilic, kterému se přezdívalo, zřejmě na základně Janova zlovyku, *Bzdinka*. Přezdívka nepochybně vznikla na základě slovesa *bzdieti/pzdieti* ‚vypouštět větry‘ a je expresivní, což je u přezdívek příznačné.²¹ Kronikář textu S₁ však jméno uvádí dvakrát v podobě *Bzdina* (*tu [u Vožice roku 1425] jest raněn Jan Bzdina a umřel jest*, 67v) – vzhledem k opakovanému výskytu můžeme vyloučit písařskou chybu (vynechání písmene „k“), nikoliv však možnost, že písař text zkromolil, protože lexému prostě nerozuměl. Nabízí se také zdůvodnění, že deminutivní forma přezdívky byla pro kronikáře vzhledem k jeho postoji k tábořskému hejtmanovi příliš „slabou“ a nahradil ji nezdobnělou formou *Bzdina*. Jiný příklad: pojmenuje-li kronikář pražského arcibiskupa Zbyňka z Hazmburka přezdívkou *Abeceda* („*Zbyněk Abeceda, arcibiskup pražský, kázal knihy spáliti na svém dvoře*“, 46r), čímž připomene potupnou říkanku,²² kterou byl arcibiskup zesměšněn, nelze tvrdit, že kronikářův vztah k Arnoštovi byl plný úcty. Přezdívka *Abeceda* znamenala tolik co ‚nedouk, hlupák‘.

Naopak kladný citový vztah kronikáře v některých případech plyne z užití substantiva označujícího aktéra děje: kronikář např. užívá označení *bratři* pro husitské bojovníky. Pokud by jim nebyl nakloněn, pravděpodobně by se tomuto označení vyhnul.

V letopise se vyskytuje množství výrazů, u nichž je subjektivní hodnocení reality samou podstatou významu, nikoliv doprovodným znakem. Nejčastěji se objevují **kvalitativní adjektiva a adverbia kvalifikační**, jež kronikář používá na

20 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 273–278.

21 P. Čornej v konzultaci doplňuje, že možná šlo i o narážku na hejtmanovu postavu – byl-li malého vzrůstu, přezdívku bychom mohli vykládat např. jako ‚prdeček‘.

22 *Sbyněk biskup Abeceda, spálil knihy a nevěda, co je v nich napsáno*.

základě subjektivního hodnocení člověka.²³ Velmi často se objevuje adjektivum *poctivý*, tj. „úctyhodný, důstojný“, jehož četnost ukazuje, že se jedná o stylistickou figuru běžně užívanou v titulování; hodnocení provázené expresivitou zde nepředpokládáme: „*poslové poctiví*“ (38v), „*muž poctivý Arnošt, arcibiskup pražský*“ (42v), „*skrze poctivého mistra Jakúbka z Stříbra*“ (48r). Stejně je užíváno i substantivní spojení („*s velikú poctivostí*“, 55v) či adverbium *poctivě* („*tělo...poctivě pochováno*“, 55v). Úctu (ať již skutečnou, či předstíranou) můžeme vysuzovat ze superlativu adjektiva, které je opět omezeno na titulaturu – v letopise se objevuje v dopisech mistra Jana Rokycany („*Najpoctivějšíemu v Kristu otci a pánu, knězi Kozmovi*“, 94r aj.). Podobně vnímáme adjektivum *slovutný*, tj. „proslulý“ („*slovutný muž mistr Jeroným*“, 50r). Jako stylistickou figuru, avšak s příznakem soucitu, vnímáme spojení slov *mladý a krásný (a výtečný)*; např. ve zprávě o popravě lidí z družiny Hynka Suchého Čerta v roce 1404 u Znojma²⁴: „*ve třech dnech zvěsí a stínají jich dobře na LXXX, mladých, krásných a výtečných lidí*“ (45v) nebo ve zprávě o konci života Roháče z Dubé 9. září 1437²⁵: „*On i s svými tovaryši statečně se bránil, až pak jest vždy dobyt šturmem a do Prahy přinesen a oběšen, sám padesátý třetí, i s knězem Prostředkem, a to nazajtrí po Narození Matky boží. Byli krásní, mladí lidé.*“ (84r). Naopak kronikářovo osobní kladné hodnocení předpokládáme u adjektiva *vzácný* („*Léta MCCCVII. umřel Rudolt, vývoda rakúský, vzácný biesě*“, 39r²⁶), které se v textu objevuje jen jednou. Ojedinelé je také hodnocení, které se vztahuje k osobě Jana Žižky jako účastníka pražské defenestrace v roce 1419 („*Jan Žižka, čeledín najzvláštnější krále Václava, byl při tom smetání konšeluov*“, 55r), kde je užit superlativní tvar adjektiva *zvláštní*, „výjimečný, jedinečný“. Stupňování tohoto adjektiva, které již v základním tvaru vyjadřuje výlučnost, není příliš obvyklé ani v historické, ani v současné češtině, proto můžeme u tohoto tvaru rovněž uvažovat o expresivním působení, které je stupňováním vyvoláno.

K vyjádření nelibosti užívá kronikář větší množství lexémů než k vyjádření libosti, např. adjektivum *neslechetný* („*mrskáči, muži neslechetní*“, 41r), *falešný* („*skrze falešné kněží*“, 87r), podobně adverbium („*falešně svědčili*“, 49v) či substan-

23 *Mluvnice češtiny 2*, Praha 1986, s. 71.

24 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 81.

25 *Ibidem*, s. 652.

26 V. VANÍČEK, *Velké dějiny*, s. 487.

tivum („*v nešlechtnosti veliké a nepravosti*“, 117r). Vyskytují se i případy, kdy hodnoticí adjektivum je v kolokaci se substantivem, jež rovněž označuje negativně vnímanou realitu, jedná se tedy o typ pleonasmu – jako *poběblec nešlechtný* (105v) je označen Martin Puška, doktor z Chrudimě; o Martinu Zoulovi písař píše, že je to *veliký zběh* (45r). Dále čteme, že Jan Hus byl upálen od „*nešlechtných kacieřuov...pekelní roty diáblovy*“ (52r) a prznitelé české měny v roce 1437 byli „*nevěrní a falešní, zlí lúpežníci*“ (83v). I ve své době již bylo automatizované vyjádření, že Zikmund Lucemburský je „*šelma zlořečená*“ (citujeme slova Roháče z Dubé, na fol. 83v), nebo, z opačného hodnoticího pólu, že Karel IV. byl „*otec české země*“ (43v). Podobné prostředky, které kronikář užívá k vyjádření svého kladného či záporného vztahu k osobám, užívá i v hodnocení jiném – např. „*dávajíce největší vinu z mnohých a z rozličných i ohavných hříechuov*“ (48v). Z citovaných dokladů je patrné, že hodnoticí výrazy (často synonyma) se často hromadily do několikanásobného větného členu, čímž se výsledná expresivita násobila.²⁷ Tento prostředek je oblíbenou expresivní stylistickou figurou (amplifikace, gradace) a vyskytuje se často např. v přísudkové části výpovědi; uvedeme zprávu o ničení pražských kostelů a klášterů husity v roce 1419²⁸: „*Někteří z lidu obecního a jednostajného svolení, purgmistr řečený Bradatý a jiných konšelův, beze všeho strachu kostely a kláštery tu, kdež nerozdávali pod obojí zpuosobů, běhajíce, varhany a obrazy kazili a lámali i stroskotali a skrze to odporní kalichu božímu veliký strach majíce v sobě. A potom v hodinu nešporní Kartúsy klášter na Malé Straně, vybravše klenoty i pití rozličná zpíviše, zkazili a vypálili, zjímavše všecky mnichy, do Starého Města s procesí s velikým hřmotem přivedli, a to proto, neb sú k smrti místra Jana Husi příčina jako první byli a kalichu Páně odpírali.*“ (56r).

Kronikářovy postoje jsou často prezentovány ve formě příslovečného určení, kterým upřesňuje okolnosti popisovaného děje či způsob jeho průběhu, např. „*ukrutně a ohavně zmordovali [husité konšely]*“ (54v), „*s velikým náboženstvím přijímali tělo a krev Pána Ježíše*“ (56v), „*silnú rukú vpadli na Malú Stranu*“ (57v), „*s hanbú sú od nich utekli a odtrhli*“ (63r), „*statečně, hlasem vysokým, týž Mikuláš o pravdu Pána Krista svaté krve předrahé mluvil jest*“ (54v) a mnohá další místa v textu.

27 Srov. Eva MINÁŘOVÁ, *Stylistika češtiny*, Brno 2009, s. 66–67.

28 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 214

Výše jsme uvedli příklady na expresivní vyjádření, která nebyla striktně závislá na kontextu, do něhož jsou umístěna. Jejich expresivita byla zřejmá i bez obsáhlejšího kontextu. Text S₁ obsahuje také místa, kdy jsou kronikářovy emoce patrné až na základě širšího kontextu, slovního či větného, případně z kompozice odstavce či jiné části textu. Jako příklad uvedeme zprávu o výpravě Karla IV. proti Otovi Braniborskému: „*To léto [1371] cesař Karel června a srpna měsícuov sebral vojsko veliké proti příteli svému Otovi, margrabí bramburskému [...] zhubil a zkazil všecku jeho zemi.*“²⁹ (43v). Ve zkratkovité výpovědi, která nepřináší žádné informace o předchozích událostech (tj. v historickém kontextu), cítíme z kolokace „*sebral vojsko veliké proti příteli svému*“ pochybnost o správnosti Karlových kroků.

Na kontextu je zcela závislá **ironie** jako prostředek vyjádření výsměchu. Kronikář ji užil např. při zprávě o smrti arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka v roce 1411³⁰, a to doplněním zvolací věty (tj. figury exklamace, srv. i další příklady v textu); už i z porušení plynulé bezpříznakové nadvětné syntaxe, tj. z umístění zvolací věty na závěr odstavce, plyne expresivita celku: „*Léta MCCCCXI. umřel ten arcibiskup Zbyněk v Uhřích, jsa otráven. A toho, ktož jej otrávil, potom v Brodě Českém čtvrtili. To byl kuchař!*“ (46r). Nebo při zprávě o potrestání podvodníka, který chtěl na trhu prodat falešného zajíce, resp. lišku v zaječí kůži: „*falšier nechal [na kůži] hlavy zaječí s nohami a s koží, aby tiem lépe mohl provésti svú falešnú kúpi, jakož pak jemu zaplatili, vsadivše jeho do šatlavy.*“ (104r). Výsměch plyne ze spojení jména kněze Valentina Vlka se slovesem *výti*: *byla [1483] „búrka v městech Pražských a příčina byla toho kázani mniská [...] proti přijímaní těla božieho a krve boží pod obojí zpuosobú mistra Valentina Vlka, kanovnika bradskeho, jenž mnoho a příliš vyl proti pravdě“* (105v).³¹

Na několika místech se výpověď o nějaké události rozloží na dvě části – první, informativní, a druhou, která je dodaná na závěr a jejíž funkcí je událost hodnotit či jinak projevit názor a postoj kronikáře. Opět uvedeme zprávu o nekvalitní minci, která se rozšířila v roce 1437: „*To léto dělali v Čechách polské halěrky, monetky, po hradích, po tvrzech, po městech, po domiech, po pivnicích etc., nevěrní*

29 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IV.a.*, Praha – Litomyšl 2003, s. 416–418.

30 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 135.

31 Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI.*, Praha – Litomyšl 2007, s. 447–452.

a falešní, zlí lúpežníci. O co sú obľúpili chudé lidi skerze to:“ (83v)³². Dovětek někdy jakoby prozrazoval údajnou malichernost sporu: „*Tého léta [1412] tu neděli po sv. Jakubu havěři od Hory zmordovali a zpálili mužuoov i žen i děti dobře na 400 v Malině, puol míle od Hory. A to se stalo pro hrách.*“³³ (46v). Vcelku nevinný je posměch kronikáře nad samozvaným králem, jehož na rozdíl od jiných pramenů nenazývá výrazem *trlek*, tj. „pomatenec, blázen“ (srv. nč. *trdlo*), neboť výrazu asi nerozumí, ale *telek* (*Telek*), tedy lexémem, který motivačně vztahuje k podstatnému jménu *tele*: „*Tébož léta [1445] zjevil se v Čechách nějaký Telek i posadil se pode křem Přemyslovým, a snad jej straka vyseděla, a pravě, že by v Čechách měl králem býti*“³⁴ (88v). Jeho samozvanost vystihuje slovy o *strace* příhodně spojené s místem „*králova*“ působení pod keřem.

Naopak velmi silně se v textu projeví nacionální nota – negativní emoce je několikrát namířena proti Němcům a Rakušanům. Kronikář varuje před českou důvěřivostí a nabádá k tomu, aby si Češi dobře pamatovali proradnost a krutost Němců: „*A dobyvše Němci té hory Ostaše, lidi, muže i ženy, děti, všechny zmordovali, jazyky jim vyřezávali a divně trýznili, matku položili zabitú a okolo ní děti zbité. Pomněte na to, Čechové!*“³⁵ (64v–65r) a dále „*Item potom...vpadli Němci pod Vismburkem a též spálili, lidi zmordovali. Milí Čechové, važte sobě to ukruštenstvie němečské, však k vám sú dobří, když zlí býti nemohú! Potom opět Němci porazili Čechy mezi Náchodem a Poličkem městem, na 3 sta jich zbili a žádného neživili. Čechové, at sú Němci v Rakúsích, na to pomněte!*“³⁶ (65r). Vypjatá místa jsou v rukopise podtržena, zřejmě rukou písaře. Slovními útoky proti německým vojákům kronikář nešetří – uvedeme ještě poslední, o porážce Čechů u Schönbergu 12. 9. 1504³⁷: „*I varujte se, Čechové, abyšte pod hajtmanem němečského plemene nebývali! Neb příslovie: Snáze se had na ledu bude moci shříti, nežli Němec věrně Čechu bude příti. Stala se ve čtvrtek před Narozením Matky božie etc. ta porážka, Němców také mnoho zbito, ale Čechów bylo málo viec nad tři tisíce, a vše pěši, neb*

32 Srov. Jarmila HÁSKOVÁ, Grošové období, in: *Peníze v českých zemích do roku 1919*, Praha 1996, s. 54–55.

33 Jiří KEJŘ, *Právní život v busitské Kutné Hoře*, Praha 1958, s. 16.

34 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, s. 89–90.

35 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 472

36 Ibidem.

37 Pavel BĚLINA – Petr ČORNEJ, *Slavné bitvy naší historie*, Praha 1993, s. 103–110.

hajtmané děla, prach, kúle jim pobrali a od nich ujeli. I nevěřte Němcóm.“ (117r). V posledním citátu je zabudováno přísloví, tedy jazykový prostředek, který zvyšuje expresivitu textu.

Expresivně v textu působí též užitá přímá řeč, která je prostředkem beletristickým a v textu čistě informativním by neměla žádnou funkci. Letopis S₁ obsahuje rozsáhlou a dramaticky pojatou informaci o smrti Václava IV. v roce 1419³⁸: *„král Václav český v hodinu nešporní šlakem poražen jest, s velikým křikem a řváním jako lvovým na Novém hradě alias Konratice brzce umřel jest v 22. hodinu, jehožto tělo po několika dnech pro strach lidu v noci na Hrad pražský jest přivezeno a v kaple u svatého Václava položeno. A po několika nedělích odtud do kláštera, jenž slove Zbraslav, latině Aula regia, kdež byl sobě pohřeb zvolil, nočně a bídně přivezen, od rybářův a pekařův a konvršův téhož kláštera pochováno. Jehožto smrt bud pamět králuom, aby se boha báli a zákon jeho a pravdu vedlé své moci hájili a bránili.*“ (55rv). S mrtvým tělem bylo nejprve naloženo velmi dehonestujícím způsobem, který kronikář nijak nekomentuje, a teprve po čase se královi dostalo náležitých poct: *„Potom druhého léta, když klášter vypálen, král Václav opět vykopán od táboraov a, položen jsa na ten oltář, udělavše jemu korunu z sena, pivem napájeli jej, pravíce: „Však když si živ byl, rád si s námi píjel!“ A tu jeho nechavše, klášter zapálili. Potom rybář jeden přijmím Múcha, vzev jeho tělo, pod nějakú škřidlu aneb opuku pochoval a tu až jednak za tři léta ležal, ale jiní sú lidé o tom nevěděli. Potom pak páni čeští, vyptavše se o tělu krále, sotva přišedše k tomu, až jej nalezli, slibující dary dáti, kto by to zjevil. A když sú nalezli tělo královo, na Vyšehrad přineseno, potom s velikú poctivostí svéc, řemesl a s slavnú procesí na hrad sv. Václava jest přineseno. A tu poctivě pochováno podlé otce jeho, ciesaře Karla, slavné paměti.*“³⁹ (55v). Z celé zprávy zjevně plyne poselství dalším vládcům – nebudete-li věrně bránit boží zákon a pravdu, nedojdete pokoje a nedostanete se vám úcty.

Kronikář se někdy hodnotících komentářů vzdá a přenechá je autoritě nejvyšší, bohu: *„Léta M.CCC.V. král Václav u veliký smutek vjide a pro ten smutek nemoci smrti neujde. K té nemoci jemu někteří dopomohli, ale já to poručím pánu bohu.*“ (39r). V textu se vyskytne také místo, kdy *pán buoh* sám by měl suplovat

38 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 213.

39 Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik: Cesty ke kořenům busitské tradice*, Praha 1987, s. 100–101.

úlohu kronikáře a podat informaci o tom, jak zemřel v roce 1480 kněz Michal Polák od Svatého Jiljí⁴⁰: „*Pán buoh ještě více to oznámí, jak se s ním dalo.*“ (104v).

Kronikářův cit také prozrazují formulace, někdy podpořeny ich-formou výpovědi, v nichž popisuje nepříznivé události či stavy počasí, které těžce dopadaly na obyvatelstvo – užívá např. spojení *žalostné/smutné léto*: „*Léta božieho MCCCCXXXIII. chudým bylo smutné, neb druhde strych žita platil po 24 gr. a jinde po 40 gr. míšenských* (75r)⁴¹. V řádcích věnovaných roku 1442 čteme o žalu postiženého obyvatelstva, ale rovněž o soucitu, který kronikář s lidmi i s dobytkem měl: „*Léta M.CCCCXLII. bylo velmi žalostné léto v Čechách, neb jest bylo veliké sucho, že se v mnohé vsi v Čechách vody nedostávalo [...] lidé, nemajíce co dobytku dávat, an hladem mře, vypúšťeli sú dobytek, hřibata, aby chodili po polích, aby tam zemřel, aspoň to neviděli, pro velikú žalost.*“⁴² (86v). Z dalšího citátu cítíme rezignaci kronikáře na objektivní líčení událostí a únavu z podávání nepříznivých informací: „*Léta M.CCCCXLIII. jiného psáti nevím, než to velmi žalostné, že mnozí Čechové, jesto sú na tom mřeli a svú krev prolévali.*“⁴³ (87r).

Podobnou účast vnímáme také z dalších popisů; stejně jako u předešlé ukázky projevy citu nalézáme spíše u zpráv o událostech neválečných, zvláště o přírodních katastrofách – důvodem může být, že jejich autorem je jiná osoba než ta, která informovala o válečných střetnutích, nebo také to, že kronikář již nemusel být takovou měrou „vtažen do děje“, získal odstup a více než s obětmi lidmi vyvolané války soucítit s obětmi přírodního (potažmo božího) působení. Např. o náhlé povodni 25. července se píše: „*byla veliká povodeň, že u Litomyšle v Heřmanicích na den sv. Jakuba vzala tanečníky i s pišci a druhý den k Kladsku se ta voda přiblížila a dva tisíce lidu ztopila, zvířata pod Kladskem plula, domové celí pluli, tu otec od syna, máť od dcery, dcera od matěře odpuštění bráchu, nebo svú smrt znamenáchu, po nich říčí smutně přátelé, vlasy derúc s hlavy, žalostivě kvíle.*“ (39v–40r). Líčení povodně je nejen velmi emotivní, ale od ostatního textu se liší

40 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, s. 443–444.

41 Srov. ibidem, s. 227, kde se píše o drahotě a hladomoru jako důsledku poškození vinic a vyzimování obilovin za velkých mrazů a střídavé povětrnosti.

42 Srov. ibidem, s. 229, kde se zmiňuje tuhá a mrazivá zima, chladné jaro a mimořádně suché léto, které způsobily, že nebyla píce ani voda pro dobytek.

43 Jaro i léto bylo chladné a podprůměrných teplot, srov. Jiří SVOBODA – Zdeněk VAŠKŮ – Václav CÍLEK, *Velká kniha o klimatu zemí Koruny české*, Praha 2003, s. 230.

archaičtějším jazykem (výskyt jednoduchého minulého času – imperfekta *brá-
chu, znamenáchu*) i stále patrnou veršovou strukturou. Je totiž převzato z Dalimilovy kroniky, kde je povodeň v Českých Heřmanicích na Sloupenském potoce datována rokem 1310; zprávu o této povodni obsahují i nejstarší rukopisy Dalimilovy kroniky, avšak znění zprávy je postupně v mladších rukopisech rozšiřováno, např. do podoby, kterou zachovává rukopis zvaný Zebererův⁴⁴ z druhé půle 15. století (94v–95r). V tomto rukopise III. redakce verzí Dalimilovy kroniky jsou některé verše rozvedeny do znění podobného toho, který čteme v textu S_1 . V letopise S_1 je zpráva uvozena slovy *téhož léta* a mylně tak vztažena k roku 1346.

Ve výčtu míst a prostředků prozrazujících kronikářovy emoce na stránkách letopisu S_1 bychom mohli pokračovat. Ačkoliv se historiografické texty nezdají být příliš vhodnou materiálovou bází pro výzkum emocí, zvláště mladší texty *Starých letopisů českých* svědčí o tom, že i v nich lze vysledovat postoje a nálady jejich tvůrců. Je to způsobeno především rozšířením původní sdělné, informativní funkce textu o další funkce – hodnoticí a přesvědčovací, které se v dílech formují na základě osobního názoru a pohledu kronikáře. Ztvárněním těchto funkcí v jazyce je užití specifických stylistických prostředků, především prostředků vybavených expresivními konotacemi, mj. deminutiv, přezdívek, kvalifikačních výrazů, ironie, stylistických figur, zvláštností nadvětné výstavby textu atd. Citát převzatý z Dalimilovy kroniky zároveň ukazuje, že zárodky podobných proměn historiografického textu a stylu můžeme sledovat již v období pozdního středověku.

44 Uložen v Knihovně Národního muzea v Praze, sign. II F 8.

Chronicler's Emotions

The material basis for research of language means of expressing emotions is provided in one of the *Staré letopisy české* (*Old Czech Annals*) texts. It is a hitherto unpublished text S₁, deposited in the National Museum Library in Prague (call number V E 43); it comes from around 1510. In this text, it is possible to study transformation of original annals records into more epic-like form resembling chronicle. The original primary function of the text, i.e. informative function, is supplemented with other functions – evaluative and persuasive, which form themselves in line with the chronicler's personal view and evaluation. In language, these functions take forms of specific style devices, primarily expressive ones, including diminutives (such as names of national representatives “Moravčik”: “*vy, Moravčici, jste bázlivi a mně [císaři Zikmundovi] nevěrní*” /you, Moravčiks, are timorous and unfaithful to me [Emperor Sigismund], nicknames (Archbishop Zbyněk of Hazmburg's nickname *Abeceda* /Alphabet/, the meaning of which is ‘ignorant, dunce’), expressions of qualification (*falešní kněží* /false priests/, *Jan Žižka, čeledín najzvláštnější krále Václava* /John Zizka, the most significant of King Wenceslas's grooms), irony (*To byl kuchař!* /What a cook he was!/ – on the archbishop's poisoner), figures of speech (gradation – “*obrazy kazili a lámali i stroskotali*” /they were ruining and breaking the paintings, and and they wrecked them), proverbs with nationalistic tone (“*Snáze se had na ledu bude moci shráti, nežli Němec věrně Čechu bude příti*” /It will be easier for a snake to warm itself on ice than for a German to truly wish a Czech well./) etc.

Translated by Jana Klapilová